

Quina era la llengua de l'imperi medieval català de la Mediterrània? (I)

Autor: Marc Pons

Data de publicació: 08-05-2023

Els catalans van dominar diversos territoris durant segles. Però què en sabem de la colonització cultural catalana?

Trapani (Sicília), 30 d'agost de 1282. Fa 741 anys. L'exèrcit català de Pere el Gran desembarcava i iniciava la conquesta de Sicília. Aquella operació militar, que culminaria en un temps rècord (en sis dies els almogàvers van ocupar Palerm, Messina i Catània), seria l'inici de l'expansió catalana a la Mediterrània. Poc després serien conquerides Gerba i Malta (1283), Còrsega i Sardenya (a partir de 1295), els estats almogàvers de Grècia (a partir de 1305); i el regne de Nàpols (a partir de 1437), que abastava el terç sud de la península italiana. Durant segles aquests territoris van formar part del món català (polític, militar, econòmic i cultural); però, en canvi, exceptuant el cas de l'Alguer, a Sardenya; la llengua catalana no va arrelar en aquelles societats. O no va transcendir fins a l'actualitat. Llavors, quina era la llengua de l'Imperi català de la Mediterrània?

"Catalani perpetui ligurum hostes"

Abans d'entrar en matèria és imprescindible destacar un aspecte bàsic: durant la Baixa Edat Mitjana (segles XI a XVI), els súbdits de la Corona catalanoaragonesa van ser genèricament i exclusivament coneguts com a "catalans". Així ho expliquen els professors Nadal i Prats, de la Universitat de Girona: "la solidaritat d'interessos comercials, de lleis marítimes, de nació i de llengua, feren que l'estranger no s'equivoqués gens: soldats, mariners, comerciants, tant si estaven al servei dels reis de Sicília (la branca Bel-lònida siciliana), com dels del Mallorca (la branca Bel-lònida mallorquina) com dels de Catalunya-Aragó-València (el tronc principal Bel-lònida), en tota la conca mediterrània foren coneguts com a catalans". I Pierre Vilar diu que els genovesos sentenciaven "catalani perpetui ligurum hostes" (els catalans són els perpetus enemics dels lígurs).

Fragment de l'Atles Català d'Abraham Cresques (1375). Font Bibliothèque Nationale de France.

Imperi català?

Per tant, referir-nos a Pere el Gran com el sobirà dels catalans; al seu exèrcit com una host catalana; i a l'expansió marítima que va promoure i liderar, com un Imperi català; no és cap poca-soltada. Ni tampoc és una traïció a la història. És més, els jueus catalanoaragonesos de la Diàspora de 1492 no eren sefardites, sinó que s'anomenaven i eren anomenats katalanim, tant si eren de Jaca (com els rabins Almosnino del call katalanim de Salònica), com si eren de Cervera o de Xàtiva. Dit això, la qüestió que es planteja al títol de la peça, no tan sols no queda resolta, sinó que pren més força que mai: ¿per què la llengua catalana no es va imposar als territoris que van conquerir i dominar els catalans, com sí que ho havia fet el llatí dels romans o com sí que ho faria, en un altre espai geogràfic, el castellà dels hispànics? O per què no va transcendir en el temps fins a l'actualitat?

Sicília

La presència catalana a Sicília després de la conquesta (1282) és aclaparadora. Al marge de l'exili sicilià a Catalunya, retornat després de la conquesta i representat per personalitats com Roger de Llúria o Conrad Llança; es va produir un desembarcament formidable de funcionaris i de comerciants catalans; que, ràpidament, es van convertir en la nova elit de l'illa. De nou, els professors Nadal i Prats, ens revelen que a Catània, la capital de l'illa “els catalans hi obtingueren un tal predomini que la ciutat va ser anomenada <<caput et protectix omnium catalanorum>>” (la cap i escut de tots els catalans). A Catània, el català es va convertir en llengua cooficial de la cancelleria (amb el llatí i amb el sicilià); i en llengua d'ús habitual (amb el sicilià) als carrers, places, mercats i molls de la ciutat.

Mapa de l'expansió medieval catalana a la Mediterrània. Font Enciclopèdia.

Sicília i català

La prova definitiva la tenim en la Crònica de Ramon Muntaner (1328), que descriu un passatge molt il·lustratiu. Muntaner, que havia estat un dels caps militars dels Almogàvers a Atenes, diu que la colònia catalana d'Agosta (l'actual Augusta, a Sicília) havia aconseguit convertir el català en la llengua dominant d'aquella societat. I explica que el mercenari francès Gualter de Brenda va aprendre el català... a Sicília!!! Diu que “nodrí en Sicília llong temps, al castell d'Agosta con era fadrí (...) per açó fenyia's d'amar catalans i parlava catalanesc”. Aquest domini s'intensificaria amb l'obertura de la Universitat de Catània, primer centre d'estudis superiors de la història de Sicília, fundada per Alfons el Magnànim el 1434. La llengua d'aquells estudis, com la de totes les universitats, era el llatí. Però el professorat era català, de Barcelona i de València.

La influència del català sobre el sicilià

El domini polític, militar, econòmic i cultural de la comunitat catalana sobre el conjunt de la societat siciliana, projectaria una gran influència de la llengua dels conqueridors sobre la dels sicilians. Els professors Nadal i Prats relacionen una llarga llista de paraules sicilianes “prestades” del català. Per no fer-ho inacabable, direm que; en matèria de construcció i mobiliari, per exemple: bica “biga”; bigarone “cabiró”; o carruaju “carruatge”. En el vocabulari de l'administració, per exemple: ngargiola “presó”; o aguzzinu “agutzil”. En el camp de l'agricultura, per exemple: cànnamu “cànem” o caravazza “carabassa”. També molts substantius i adjectius, com per exemple: troni “tro”; sarraino “home brutal”; a la sdirrera “finalment”; aggrajiri “agrar”; arruiciari “arruixar”; cagghiarì “callar”; imbolcari “embolicar” o sgarrari “esguerrar”.

Mapa de Sicília (1710). Font Cartoteca de Catalunya.

Sardenya

La conquesta de Sardenya va ser molt més difícil. Des que el Pontificat assigna el domini de l'illa al Casal de Barcelona (1295) fins que es completa la conquesta militar (1409); va passar més d'un segle. Però durant aquella dilatada campanya, que els historiadors contemporanis catalans han anomenat “el Vietnam català”, el desembarcament de catalans (militars, comerciants, clergues) va ser molt superior, proporcionalment, al de Sicília.

Muntaner, en la seva Crònica (1325), ens diu que al castell de Bonaire, construït per dominar Càller, la capital de l'illa que reunia uns 10.000 habitants (1324) “se trobava que hi havia més de sis milia hòmens d'armes bons, tots catalans, ab llurs mullers”. I que “ordenaren (...) que d'aquí avant no hi estiguessin més que frares catalans (...) de totes les ordes qui serien en Sardenya e en Còrsega”.

Sard i català

Els catalans que es van situar a la capital i al Campidano (la planúria entre Càller i Oristà) devien ser un grup tan nombrós que van aconseguir imposar el català en la vida quotidiana d'aquella societat. Joan Coromines, autor de l'Onomasticon Cataloniae, diu que “dona la impressió que els habitants del Campidano degueren parlar llarg temps una llengua híbrida, on català i sard es barrejaven inextricablement”. I els professors Nadal i Prats revelen que el català es va estendre “a partir de Càller i dels petits nuclis urbans seguint un procés d'expansió geogràfic-social —que ja hem vist a casa nostra amb la romanització— cap a la ruralia i cap a les classes més humils de la societat”. En l'actualitat, a Càller, la catedral és Sa seu; i al Campidano encara hi ha gent que es diu Bartomeu, Jòrdi, Giróni, Pera, o Impera (en Pere).

Mapes de Còrsega i Sardenya (1619). Font Cartoteca de Catalunya.

La influència del català sobre el sard

L'activitat pesquera sarda comença amb la presència catalana. Amb anterioritat, l'economia sarda havia viscut d'esquena al mar. Això explica que el vocabulari mariner del sard sigui “català”: agul'a, aranya, aréngu, basúku, sukkara, korbal'u, lissa, matsoni, mòllia, msuoni, orgada, skritta, suréllu. I del mar a la cuina: kaponáda, findéus, mólla, néula. I de la cuina al vestuari: midja, peúнку, kambullu, mukkadóri, tràu, arrekádas. Roberto Lai, un erudit sard que ha estudiat a bastament la influència catalana medieval sobre la cultura sarda afirma que fins ben entrat el segle XIX, les escriptures notariales sardes, es redactaven en català. El perquè la llengua catalana va desaparèixer de Sicília i de Sardenya, ho veurem en la continuació d'aquest reportatge. Allà veurem, també, la implantació i desaparició del català que els almogàvers van portar fins a Grècia.

Marc Pons

Podeu llegir l'article original al següent enllaç:

https://www.elnacional.cat/ca/cultura/llengua-imperi-medieval-catala-mediterranea_964704_102.html